

Το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών - Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές

Ελένη Α. Φωτιάδου*

Ι. Εισαγωγή

Βασικό εργαλείο άσκησης ενωσιακής πολιτικής και εναρμόνισης των εθνικών δικαίων αποτελεί η Οδηγία ως ιδιάζουσα πράξη που προβλέπεται στο δίκαιο της Ένωσης χωρίς να ανευρίσκεται στα εθνικά δίκαια των κρατών μελών. Απευθύνεται μόνο στα κράτη μέλη και δεσμεύει ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, διανοίγοντας σε αυτά ένα περιθώριο κινήσεων κατά την εφαρμογή των απορρεουσών από το ενωσιακό δίκαιο επιταγών, άλλοτε ευρύτερο άλλοτε πιο περιορισμένο, ανάλογα με το επίπεδο της εναρμόνισης. Έτσι η Οδηγία δεν γεννά καταρχήν ούτε δικαιώματα ούτε υποχρεώσεις απευθείας υπέρ ή σε βάρος των ιδιωτών σε αντίθεση με τον Κανονισμό.

Ωστόσο, πολύ γρήγορα κατέστη αντιληπτό ότι η διαφοροποίηση της Οδηγίας από τον Κανονισμό ως προς τη φύση και τα χαρακτηριστικά της δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι αυτή δεν μπορεί ποτέ να έχει ανάλογη λειτουργία, αναπτύσσοντας άμεσα αποτελέσματα. Με έρεισμα τη δεσμευτικότητα της βάσει του άρθρου 288 ΣΛΕΕ και τη μέριμνα για την πρακτική της αποτελεσματικότητα αναγνωρίστηκε η δυνατότητα των ιδιωτών να επικαλούνται δικαιώματά τους που απορρέουν από την Οδηγία. Οι απαρχές της θέσης αυτής ανατρέχουν στην υπόθεση *Van Duyn* στη δεκαετία του '70¹, τα πορίσματα της οποίας έκτοτε θεωρούνται κεκτημένα, αν και υφίστανται περαιτέρω επεξεργασία και συνεχή εμπλουτισμό.

Η νομολογιακή κατασκευή περί άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών υπήρξε θεμελιώδους σημασίας τόσο για τη διαμόρφωση και εξέλιξη του συστήματος έννομης προστασίας στην Ένωση όσο και για την πορεία και κατεύθυνση της ενοποιητικής διαδικασίας. Χάρη στο άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων των Οδηγιών, οι ιδιώτες είναι σε θέση να επικαλεστούν το δίκαιο της Ένωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων υπό τους ίδιους όρους με το εθνικό δίκαιο, ενώ ταυτόχρονα ανάγονται σε θεματοφύλακες του ενωσιακού δικαίου στο μέτρο που η μέριμνα για την τήρησή του ανατίθεται όχι μόνο στην Επιτροπή ή τα κράτη μέλη, αλλά και στα ενδιαφερόμενα φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

Παρά την από δεκαετίες παραδοχή του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών, το εν λόγω ζήτημα εξακολουθεί να τοποθετείται στο επίκεντρο της δογματικής του δικαίου της Ένωσης, διατηρώντας ακόμη και σήμερα την ισχυρή δυναμική και επικαιρότητά του. Πέρα από το ενδιαφέρον που προσδίδει στο ζήτημα ο επίκαιρος χαρακτήρας του, ανευρίσκονται αυτοτελώς στοιχεία έντονου ενδιαφέροντος απτόμενα της απουσίας νομοθετικής ρύθμισης, της αμιγούς νομολογιακής του προέλευσης και της άρρηκτης σύνδεσής του με άλλες θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της Ένωσης οι οποίες διατρέχουν όλα τα πεδία ενωσιακής πολιτικής. Ειδικότερα, η αλληλεπίδραση της αρχής του άμεσου αποτελέσματος με τις αρχές της αυτονομίας και της υπεροχής διαμορφώνει τη συνταγματική ταυτότητα της Ένωσης και τον τρόπο εισδοχής του ενωσιακού δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις.

Δεδομένης της εγγενούς ευρύτητας του θέματος οφειλόμενης τόσο στα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα όσο κυρίως στην εκτεταμένη νομολογιακή του επεξεργασία, η παρούσα μελέτη αποδίδει έμφαση στον επίκαιρο προβληματισμό και τη διαφαινόμενη τάση απέναντι στη δυνατότητα επίκλησης του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών. Έτσι, αφού περιληπτικά προηγηθεί η απαιτούμενη εννοιολογική οριοθέτηση και εξεταστούν οι προϋποθέσεις κατάφασης του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων μιας Οδηγίας, ερευνώνται οι συνέπειές της με έμφαση στην πρόσφατη νομολογία.

---

* Δ.Ν. Νομικής Σχολής ΑΠΘ

¹. ΔΕΚ 41/74, *Van Duyn*, 04.12.1974, ECLI:EU:C:1974:133.

II. Εννοιολογική οριοθέτηση του άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών και νομικό του έρεισμα

Ως άμεσο αποτέλεσμα ορίζεται η δυνατότητα ενός κανόνα του δικαίου της Ένωσης να τύχει επίκλησης σε εθνικό επίπεδο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων χωρίς να απαιτείται η ύπαρξη άλλων ενδιάμεσων, εφαρμοστικών κανόνων του εθνικού δικαίου. Συνιστά πραγματική συγχώνευση δύο συστημάτων κανόνων που έχουν εφαρμογή στην προκειμένη περίπτωση, ήτοι του εθνικού και του ενωσιακού². Πρόκειται για ζήτημα αμιγώς πρακτικό υπό την έννοια της δυνατότητας απευθείας εφαρμογής ενός δεδομένου κανόνα δικαίου από τον εθνικό δικαστή αυτοτελώς και ολοκληρωμένα χωρίς την ανάγκη προσφυγής σε άλλες νομικές διατάξεις οποιασδήποτε φύσης και προέλευσης.

Το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας αποτελεί νομολογιακή κατασκευή, οι απαρχές της οποίας ανάγονται στη δεκαετία του '70, οπότε και το ΔΕΚ έκανε δεκτό ότι και οι Οδηγίες μπορούν υπό ορισμένες προϋποθέσεις να αναπτύξουν άμεσα αποτελέσματα. Έτσι, μετά την πάροδο της προθεσμίας μεταφοράς μιας Οδηγίας, οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων τις διατάξεις της έναντι του κράτους μέλους³, εφόσον πληρούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις⁴. Το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας απηχεί, αν όχι απόλυτα, σίγουρα σε μεγάλο βαθμό, τα ισχύοντα για το άμεσο αποτέλεσμα άλλων κανονιστικών διατάξεων, κατά βάση του πρωτογενούς δικαίου, τόσο των Συνθηκών όσο και του ΧΘΔ, αλλά και του παράγωγου ενωσιακού δικαίου.

Η θεμελίωση της νομολογιακής κατασκευής περί άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών εκκινεί από το πρωτογενές δίκαιο και γίνεται επί τη βάσει συγκεκριμένων διατάξεων της Συνθήκης. Ήδη από τη δεκαετία του '70 και την έκδοση των πρώτων σχετικών αποφάσεων, το Δικαστήριο μεριμνά να τεκμηριώσει τη δυνατότητα ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών σε πλείονα άρθρα απτόμενα των χαρακτηριστικών των πράξεων των ενωσιακών οργάνων. Παράλληλα, δεν ελλείπουν από την επιχειρηματολογία του τελεολογικές σταθμίσεις για τον ρόλο και την ευθύνη του κράτους σε ό,τι αφορά στην εφαρμογή των Οδηγιών.

Στο επίκεντρο των ερειδόμενων στη Συνθήκη επιχειρημάτων του Δικαστηρίου τοποθετείται η δεσμευτικότητα των Οδηγιών ως βασικό τους χαρακτηριστικό δυνάμει του άρθρου 288 ΣΛΕΕ⁵. Μολονότι οι Κανονισμοί, δυνάμει των διατάξεων του άρθρου 288 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 249 ΣΕΚ και 189 ΣΕΟΚ), ισχύουν άμεσα, και συνεπώς από τη φύση τους μπορούν να παράγουν άμεσα αποτελέσματα⁶, δεν σημαίνει ότι άλλες κατηγορίες πράξεων, συμπεριλαμβανομένων των Οδηγιών, στερούνται εντελώς της δυνατότητας να έχουν παρεμφερή αποτελέσματα. Ειδικά υπό το πρίσμα της πρακτικής αποτελεσματικότητας των Οδηγιών⁷, το κράτος μέλος που δεν εξέδωσε εγκαίρως τα μέτρα μεταφοράς της Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο και, ως εκ τούτου, παρέβη τις υποχρεώσεις εκτέλεσης που υπέχει από την Οδηγία, δεν μπορεί να αντιτάσσει στον ιδιώτη, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, την ίδια του την παράλειψη συμμόρφωσης προς την Οδηγία.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο αντλεί νομική θεμελίωση για τη δυνατότητα ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών από την προβλεπόμενη στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ διαδικασία

² Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Bobek, 23.09.2021, στην C-205/20, *NE κατά Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstfeld*, ECLI:EU:C:2021:759, σημ. 32.

³ ΔΕΚ 148/78, *Ratti*, 05.07.1979, ECLI:EU:C:1979:110, σκ. 22-23, ΔΕΚ 8/81, *Becker*, 19.01.1982, ECLI:EU:C:1982:7, σκ. 25 και ΔΕΚ 41/74, σκ. 12.

⁴ Βλ. κατωτέρω υπό III.

⁵ ΔΕΚ 41/74, *Van Duyn*, 04.12.1974, ECLI:EU:C:1974:133, σκ. 12.

⁶ Βλ. Ι. ΚΤΕΝΙΑΔΗ, Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Οι κατηγορίες των πράξεων σε μετάβαση, εκδ. Σάκκουλα, 2017.

⁷ ΔΕΚ C-72/95 *Kraaijeveld κ.λπ.*, 24.10.1996, ECLI:EU:C:1996:404, σκ. 56, ΔΕΚ C-287/98, *Linster*, 19.09.2000, ECLI:EU:C:2000:468, σκ. 32.

υποβολής προδικαστικού ερωτήματος⁸. Συγκεκριμένα, η ίδια η αναγνώριση της δυνατότητας των εθνικών δικαστηρίων να απευθύνονται στο Δικαστήριο για το κύρος και την ερμηνεία όλων αδιακρίτως των πράξεων των οργάνων μέσω του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής συνεπάγεται ότι οι πολίτες μπορούν να επικαλεστούν και τις Οδηγίες ενώπιον των εν λόγω δικαστηρίων.

Τέλος, το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών θεμελιώνεται από τα ενωσιακά δικαστήρια και στην αρχή της καλόπιστης συνεργασίας βάσει του άρθρου 4 ΣΕΕ, η οποία επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που προκύπτουν από τη Συνθήκη ή από πράξεις των οργάνων της Ένωσης⁹. Από την ως άνω υποχρέωση συνεργασίας προκύπτει κατά λογική ακολουθία ότι το κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται μια Οδηγία δεν μπορεί να απαλλαγεί των υποχρεώσεων που αυτή του επιβάλλει¹⁰.

Εκτός από τη νομική θεμελίωση του άμεσου αποτελέσματος σε συγκεκριμένες διατάξεις της Συνθήκης υπό την έννοια αυστηρών τεχνικών επιχειρημάτων¹¹, ο δικαιολογητικός λόγος της αποδοχής υπό συγκεκριμένους όρους του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών απηχεί μια πολιτική επιλογή. Θα πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια την πρόσληψη εκ μέρους του Δικαστηρίου της ενωσιακής έννομης τάξης ως *sui generis* μορφώματος, διαφορετικού από τους κλασικούς διεθνείς οργανισμούς με στοιχεία νεωτερικότητας και πρωτοτυπίας που θέτει στο επίκεντρο τον ιδιώτη.

Με τη νομολογία περί άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών, οι ιδιώτες επικαλούμενοι την Οδηγία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και αρχών των κρατών μελών μπορούν να αμφισβητήσουν διατάξεις του εθνικού δικαίου. Εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις του άμεσου αποτελέσματος, η επίκληση της Οδηγίας έχει ως συνέπεια τη μη εφαρμογή κανόνα εθνικού δικαίου που αντιτίθεται προς τις διατάξεις της. Ταυτόχρονα, οι ιδιώτες λειτουργούν ως ελεγκτές παράτυπης και πλημμελούς συμπεριφοράς του κράτους μέλους¹².

Πέρα από τη συνεισφορά του στην ισχυροποίηση της θέσης των ιδιωτών, το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών διαμορφώνει αυτή καθαυτή την πρωτοτυπία και την αυτονομία του δικαίου της ενωσιακής έννομης τάξης. Από την πρώτη στιγμή της σύλληψης και της σχηματοποίησής της, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος σε συνδυασμό με την αρχή της υπεροχής επέτρεψε στο νομικό σύστημα της Ένωσης να αναχθεί σε ιδιαίτερη έννομη τάξη¹³, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών και δεσμεύει τα δικαστήριά τους¹⁴.

III. Προϋποθέσεις του άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών

Για την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος των διατάξεων μιας Οδηγίας απαιτείται η συνδρομή συγκεκριμένων προϋποθέσεων που εξετάζονται από τον εθνικό δικαστή με την ερμηνευτική συνδρομή του Δικαστηρίου, εφόσον αυτή παρίσταται αναγκαία. Οι εν λόγω προϋποθέσεις διαμορφώθηκαν νομολογιακά και, μολονότι σε μεγάλο βαθμό παρίστανται αποκρυσταλλωμένες, δεν παύουν να εγείρουν προβληματισμό. Σε μεγάλο δε βαθμό απηγούν τις παραδοχές για το άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου, τόσο των Συνθηκών όσο και του ΧΘΔ.

⁸. ΔΕΚ 41/74, *Van Duyn*, 04.12.1974, ECLI:EU:C:1974:133, σκ. 12.

⁹. Ειδικά για το ζήτημα της επίκλησης διατάξεων της οδηγίας από το κράτος βλ. ΔΕΕ C-425/12, *Portgás*, 12.12.2013, ECLI:EU:C:2013:829, σκ. 34.

¹⁰. ΔΕΚ 190/87, *Oberkreisdirektor des Kreises Borken κ.λπ. κατά Moormann*, 20.09.1988, ECLI:EU:C:1988:424, σκ. 22.

¹¹. P. PESCATORE, *The Doctrine of "Direct Effect": An Infant Disease of Community Law*, ELR, 1983, σ. 157.

¹². Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 3η εκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 532.

¹³. ΔΕΚ 26/62, *Van Gend en Loos*, 05.02.1963, ECLI:EU:C:1963:1, σκ. 12.

¹⁴. ΔΕΚ 6/64, *Costa κ. ENEL*, 15.07.1964, ECLI:EU:C:1964:66, σ. 1197.

Προκειμένου η διάταξη μιας Οδηγίας να αναπτύξει άμεσο αποτέλεσμα ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, κατ' αρχάς θα πρέπει να έχει παρέλθει η προθεσμία μεταφοράς της Οδηγίας εντός της εθνικής έννομης τάξης, χωρίς η τελευταία να έχει μεταφερθεί ή χωρίς να έχει μεταφερθεί ορθά στο εσωτερικό δίκαιο του κράτους¹⁵. Κατά τη διάρκεια της προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας το κράτος δεν απαλλάσσεται από κάθε ευθύνη, αλλά υπέχει διαφορετικής υφής υποχρεώσεις αναγόμενες στην απαγόρευση διακινδύνευσης του επιδιωκόμενου με την Οδηγία αποτελέσματος¹⁶.

Ως προς τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά της διάταξης για την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος, κατά την πάγια νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων, το κείμενό της πρέπει να είναι κατάλληλο υπό την έννοια της σαφήνειας, της ακρίβειας και του ανεπιφύλακτου χαρακτήρα του. Τα εν λόγω κριτήρια εξετάζονται λαμβανομένων υπόψη της φύσεως, της οικονομίας και του γράμματος της επίμαχης διάταξης¹⁷.

Τα κριτήρια της σαφήνειας και της ακρίβειας πληρούνται όταν η διάταξη της Οδηγίας επιβάλλει μια υποχρέωση χωρίς διφορούμενη διατύπωση, ώστε να μπορεί να την επικαλεστεί ο διάδικος και να την εφαρμόσει το δικαστήριο¹⁸. Πρόκειται για ελαστική έννοια στο μέτρο που δεν αποκλείεται μια διάταξη να πληροί αμφότερες τις εν λόγω προϋποθέσεις, μολονότι περιέχει όρους που δεν έχουν οριστεί ή ακόμη ασαφείς ή απροσδιόριστες νομικές έννοιες¹⁹.

Σε ό,τι αφορά στην προϋπόθεση του ανεπιφύλακτου χαρακτήρα, μια διάταξη του δικαίου της Ένωσης είναι απαλλαγμένη αιρέσεων, όταν θεσπίζει υποχρέωση η οποία δεν συνοδεύεται από καμία επιφύλαξη ούτε απαιτείται για την εκτέλεσή της ή την επαγωγή των αποτελεσμάτων της η έκδοση κάποιας πράξης από τα όργανα της Ένωσης ή από τα κράτη μέλη²⁰. Ωστόσο, ακόμη κι αν μια Οδηγία αφήνει στα κράτη μέλη ορισμένο περιθώριο εκτίμησης κατά τη θέσπιση των λεπτομερειών εφαρμογής της προς επίτευξη του επιδιωκόμενου από αυτήν σκοπού, το άμεσο αποτέλεσμα διατάξεών της δεν αποκλείεται, υπό τον όρο ότι η εν λόγω διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο ως προς την υπέρβαση των ορίων της²¹.

Με την πάροδο του χρόνου, η ερμηνευτική πρόσληψη από τα ενωσιακά δικαστήρια των προϋποθέσεων ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών γνώρισε μεταβολές και διακυμάνσεις. Σήμερα, οι προϋποθέσεις του άμεσου αποτελέσματος αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη ελαστικότητα και ευελιξία, χωρίς φυσικά να παρέλκει η εξέτασή τους ή να μετριάζεται η σημασία τους.

---

¹⁵. ΔΕΚ C-129/96, *Inter-Environnement Wallonie*, 18.12.1997, ECLI:EU:C:1997:628, σκ. 43, ΔΕΚ C-138/08, *Hochtief και Linde-Kca-Dresden*, 15.10.2009, ECLI:EU:C:2009:627, σκ. 25, ΔΕΕ C-439/16 PPU, *Milev*, 27.10.2016, ECLI:EU:C:2016:818, σκ. 30.

¹⁶. ΔΕΚ C-129/96, *Inter-Environnement Wallonie*, 18.12.1997, ECLI:EU:C:1997:628, σκ. 43, ΔΕΚ C-212/04, *Αδενέλερ κ.λπ.*, 04.07.2006, ECLI:EU:C:2006:443, σκ. 121, ΔΕΕ C-27/15, *Pizzo*, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:404, σκ. 32, ΔΕΕ C-439/16 PPU, *Milev*, 27.10.2016, ECLI:EU:C:2016:818, σκ. 31, ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-616/16 και C-617/16, *Pantuso κ.λπ.*, 24.01.2018, ECLI:EU:C:2018:32, σκ. 55.

¹⁷. Με άλλη διατύπωση, η διάταξη πρέπει να είναι πλήρης, νομικώς τελεία και, κατά συνέπεια, ικανή να παράγει άμεσα αποτελέσματα στις έννομες σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών και των πολιτών τους. ΔΕΚ 50/88, *Kühne κατά Finanzamt München III*, 27.06.1989, ECLI:EU:C:1989:262, σκ. 26, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα W. Van Gerven, 27.10.1993, στην C-128/92, *Banks κατά British Coal*, ECLI:EU:C:1993:860, σημ. 27.

¹⁸. ΔΕΚ 152/84, *Marshall*, 26.02.1986, ECLI:EU:C:1986:84, σκ. 52, ΔΕΚ C-6/90, *Francovich*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428, σκ. 26, ΔΕΚ C-246/94, *Cooperativa Agricola Zootecnica S. Antonio κ.λπ.*, 17.09.1996, ECLI:EU:C:1996:329, σκ. 19.

¹⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κατά τον Γεν. Εισαγγελέα Bobek η έννοια των μέτρων ισοδυνάμου αποτελέσματος, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Bobek, 21.09.2021, στην C-205/20, *Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld*, ECLI:EU:C:2021:759, σημ. 36

²⁰. ΔΕΕ C-337/13, *Almos Agrárkülkereskedelmi*, 15.05.2014, ECLI:EU:C:2014:328, σκ. 31, ΔΕΕ C-589/12, *GMAC UK*, 03.09.2014, ECLI:EU:C:2014:2131, σκ. 30.

²¹. ΔΕΚ C-271/91, *Marshall κατά Southampton and South West Hampshire Area Health Authority*, 02.08.1993, ECLI:EU:C:1993:335, σκ. 23-24, ΔΕΕ C-83/11, *Rahman κ.λπ.*, 05.09.2012, ECLI:EU:C:2012:519, σκ. 25, ΔΕΕ C-387/19, *RTS infra και Aannemingsbedrijf Norré-Behaegel*, 14.01.2021, ECLI:EU:C:2021:13, σκ. 47.

Συγκεκριμένα, η νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων²² παύει σταδιακά να μνημονεύει ρητά το κριτήριο της σαφήνειας, το οποίο δεν διαφοροποιείται πλέον από αυτό της ακρίβειας²³. Περαιτέρω, προϊόντος του χρόνου, η ερμηνεία των προϋποθέσεων του άμεσου αποτελέσματος από τα ενωσιακά δικαστήρια γίνεται πιο διασταλτική²⁴ κατά τρόπο ώστε διατάξεις οι οποίες εκ πρώτης όψεως δεν παρίστανται σαφείς, ακριβείς και απαλλαγμένες αιρέσεων, εν τέλει κρίνονται ως τέτοιες μέσω τελεολογικής ερμηνείας. Έτσι, βαθμιαία, ο έλεγχος των κριτηρίων γίνεται πιο διευρυμένος²⁵, ώστε αυτά να συμπεριλάβουν στην κανονιστική τους εμβέλεια περισσότερες διατάξεις ικανές να προασπίσουν τα συμφέροντα των ιδιωτών.

IV. Δυνατότητα επίκλησης του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων Οδηγιών

Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, δυνατότητα επίκλησης του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων Οδηγιών νοείται μόνο έναντι του κράτους και όχι έναντι ιδιωτών, αποκλείεται δηλαδή το επονομαζόμενο οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών. Η *ratio* για τη δυνατότητα επίκλησης του άμεσου αποτελέσματος μόνο έναντι του κράτους πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια τη διατύπωση του άρθρου 288 ΣΛΕΕ για τα χαρακτηριστικά της Οδηγίας κατ' αντιπαράβολή προς αυτά των Κανονισμών²⁶. Η επίμονη άρνηση του Δικαστηρίου να δεχτεί ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας στις σχέσεις ιδιώτη προς ιδιώτη εκκινεί μεν από τα χαρακτηριστικά της Οδηγίας²⁷, ωστόσο απηχεί και τη μέριμνα για σεβασμό της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των πολιτών και της ασφάλειας δικαίου²⁸, συνυπολογίζοντας τον κίνδυνο για ενίσχυση της ασυνεπούς συμπεριφοράς του απείθαρχου κράτους μέλους.

Σταδιακά, η έννοια του κράτους ως αποδέκτη του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων Οδηγίας διευρύνθηκε μέσω διασταλτικής ερμηνείας από τη νομολογία. Έτσι, η επίκληση διατάξεων Οδηγιών με άμεσο αποτέλεσμα μπορεί να γίνει κατά του ολιγορούς κράτους, ανεξάρτητα από την ιδιότητα υπό την οποία αυτό ενεργεί, δηλαδή ως εργοδότης ή ως δημόσια αρχή, προκειμένου να αποτραπεί το ενδεχόμενο να αποβεί για το κράτος επωφελής η μη συμμόρφωσή του προς το δίκαιο της Ένωσης²⁹. Περαιτέρω, στην έννοια του κράτους εμπίπτουν, κατά πάγια νομολογία, και οι οργανισμοί, ανεξαρτήτως της νομικής μορφής τους, οι οποίοι έχουν αναλάβει βάσει πράξης της δημόσιας αρχής την παροχή υπηρεσίας δημόσιου συμφέροντος υπό την εποπτεία της αρχής αυτής³⁰ και διαθέτουν εξαιρετικές εξουσίες³¹ συγκρινόμενες με το δίκαιο που διέπει τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών³².

---

²². Σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα τόσο των Οδηγιών όσο και άλλων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου (Συνθηκών, ΧΘΔ, αποφάσεων – πλαίσιο κ.λπ.).

²³. Βλ. A. BLECKMANN, L' applicabilité directe du droit communautaire, in *Le recours des individus devant les instances nationales en cas de violation du droit européen*. Coll. Institut d' Etudes européennes, Bruxelles, 1978, σ. 98.

²⁴. Βλ. D. GALLO, ό.π., σ. 597.

²⁵. Βλ. P. CRAIG / G. DE BURCA, *EU law: text, cases, and materials*, 7th ed, Oxford 2024, σ. 223.

²⁶. ΔΕΚ 152/84, *Marshall*, 26.02.1986, ECLI:EU:C:1986:84, σκ. 48.

²⁷. ΔΕΚ C-91/92, *Faccini Dorri*, 14.07.1994, ECLI:EU:C:1994:29, σκ. 24.

²⁸. Βλ. V. SKOURIS, *Effet utile versus legal certainty: The case -law of the Court of Justice on the direct effect of directives*, EBLR, 2006, σ. 255.

²⁹. ΔΕΚ 152/84, *Marshall*, 26.02.1986, ECLI:EU:C:1986:84, σκ. 49, ΔΕΚ C-188/89, *Foster*, 12.07.1990, ECLI:EU:C:1990:313, σκ. 17, ΔΕΕ C-282/10, *Dominguez*, 24.01.2012, ECLI:EU:C:2012:33, σκ. 38.

³⁰. Για την έννοια της εποπτείας δημόσιας αρχής βάσει κριτηρίων βλ. ΔΕΕ C-425/12, *Portgás*, 12.12.2013, ECLI:EU:C:2013:829, σκ. 29.

³¹. Για την έννοια των προνομίων δημοσίου δικαίου – έννοια ταυτόσημη προς αυτή των εξαιρετικών εξουσιών – που πρέπει να διαθέτει μια επιχείρηση προκειμένου να αποτελεί προέκταση του κράτους, βλ. ΔΕΕ C-425/12, *Portgás*, 12.12.2013, ECLI:EU:C:2013:829, σκ. 30.

³². ΔΕΚ C-188/89, *Foster κ.λπ.*, 12.07.1990, ECLI:EU:C:1990:313, σκ. 20, ΔΕΚ C-343/98, *Collino και Chiappero*, 14.09.2000, ECLI:EU:C:2000:441, σκ. 23, ΔΕΚ C-157/02, *Rieser Internationale Transporte*, 05.02.2004, ECLI:EU:C:2004:76, σκ. 24, ΔΕΚ C-356/05, *Farrell*, 19.04.2007, ECLI:EU:C:2007:229, σκ. 40, ΔΕΕ C-282/10, *Dominguez*, 24.01.2012, ECLI:EU:C:2012:33, σκ. 39, ΔΕΕ C-425/12, *Portgás*, 12.12.2013, ECLI:EU:C:2013:829, σκ. 24.

Με την πάροδο του χρόνου³³, η απόλυτη και άκαμπτη απαγόρευση ανάπτυξης οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών εμφανίζει σημεία σχετικοποίησης. Ήδη, η υιοθέτηση λειτουργικής έννοιας του κράτους μέσω διευρυμένης πρόσληψης, προκειμένου να του αντιταχθούν οι διατάξεις Οδηγίας που δεν έχει μεταφερθεί στην εθνική έννομη τάξη αποδεικνύει τη ρευστότητα της διάκρισης μεταξύ κάθετου και οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος και επιβεβαιώνει τη θέση περί μετριασμού της απόλυτης απαγόρευσης.

Αντίστοιχα, η αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος Οδηγίας όταν η επίκλησή της εκ μέρους ιδιώτη έναντι του κράτους έχει για άλλον ιδιώτη πιθανές ή και βέβαιες αρνητικές συνέπειες μπορεί να εκληφθεί ως περίπτωση *de facto* επίδρασης της Οδηγίας σε σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Στις επονομαζόμενες τριμερείς σχέσεις κατά τη νομολογία³⁴, η απορρέουσα από την Οδηγία υποχρέωση έχει ως αποδέκτη το κράτος και όχι τον ιδιώτη, ο οποίος επωμίζεται, συνήθως τυχαία και αντανακλαστικά, αρνητικές συνέπειες από το άμεσο αποτέλεσμά της.

Άλλη περίπτωση εν τοις πράγμασι επηρεασμού των σχέσεων μεταξύ ιδιωτών από διατάξεις της Οδηγίας μπορεί να εντοπιστεί όταν το κράτος παραλείπει να κοινοποιήσει τεχνικές προδιαγραφές ή να συμμορφωθεί σε έτερες διαδικαστικές υποχρεώσεις³⁵. Εν προκειμένω, το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας προσλαμβάνει τη μορφή παραμερισμού της αντίθετης εθνικής διάταξης είτε η σχέση είναι κάθετη είτε οριζόντια³⁶.

Παράλληλα, η αναγνώριση εκ μέρους του Δικαστηρίου της εφαρμογής των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης και σε οριζόντιες σχέσεις χωρίς περιορισμούς³⁷ έχει ως συνέπεια την έμμεση αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των σχετικών Οδηγιών³⁸ που προσδιορίζουν κατά περιεχόμενο και συγκεκριμενοποιούν τις ανωτέρω γενικές αρχές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας³⁹ και της συναφούς Οδηγίας 2000/78 σχετικά με την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Ναι μεν η επίκληση της γενικής αρχής της ισότητας απλοποιεί την κατάσταση, καθόσον, ακριβώς ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου παράγει τα αποτελέσματά της ως προς όλους τους συμβαλλομένους, ωστόσο η εξειδίκευσή της και άρα η εφαρμογή της από τον δικαστή γίνεται επί τη βάση της Οδηγίας που κατ' αποτέλεσμα επηρεάζει τη θέση του ιδιώτη.

Σε αντίστοιχη κατεύθυνση ως προς τις επιπτώσεις της στο οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών κινείται και η νομολογιακή αποδοχή της οριζόντιας εφαρμογής πολλών διατάξεων

---

³³. Βλ. C.W.A. TIMMERMANS, Directives: Their effect within the national legal systems, *Common Market Law Review*, 16/1979, σ. 553.

³⁴. ΔΕΚ C-435/97, *WWF κ.λπ.*, 16.09.1999, ECLI:EU:C:1999:41, σκ. 69, ΔΕΚ C-201/02, *Wells*, 07.01.2004, ECLI:EU:C:2004:12, σκ. 56-58.

³⁵. Οδηγία 2011/92/ΕΕ του ΕυρΚοινβ και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, ΕΕ L 26 της 28.01.2012, σ. 1 που αντικατέστησε την Οδηγία 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 1985, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.

³⁶. ΔΕΚ C-194/94, *CIA Security International*, 30.04.1996, ECLI:EU:C:1996:172, ΔΕΚ C-443/98, *Unilever*, 26.09.2000, ECLI:EU:C:2000:496, ΔΕΚ C-226/97, *Lemmens*, 16.06.1998, ECLI:EU:C:1998:296, ΔΕΚ C-159/00, *Sapod Audic*, 06.09.2002, ECLI:EU:C:2002:343.

³⁷. Βλ. E. HOWARD, ECJ advances equality in Europe by giving horizontal direct effect to directives, *EPL*, 17/2011, σ. 742.

³⁸. Βλ. M. BOBEK, Why Is It Better to Treat Every Provision of a Directive as a (Horizontally) Directly Effective One), *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 39/2023, σ. 214.

³⁹. ΔΕΚ C-144/04, *Mangold*, 22.11.2005, ECLI:EU:C:2005:709, σκ. 75, ΔΕΚ C-555/07, *Kücükdeveci*, 19.01.2010, ECLI:EU:C:2010:21, σκ. 50.

του ΧΘΔ⁴⁰ σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών⁴¹. Δεδομένου ότι οι διατάξεις αυτές κατά κανόνα εμπλουτίζονται ως προς το περιεχόμενό τους και εξειδικεύονται από πράξεις του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου, κατά βάση από Οδηγίες, εν τοις πράγμασι καταλήγουμε στο ταυτόσημο αποτέλεσμα της ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος στις σχέσεις ιδιωτών συγκεκριμένων διατάξεων της Οδηγίας που ερείδονται σε προστατευόμενα από το ΧΘΔ δικαιώματα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η αξιοποίηση του ΧΘΔ ως εργαλείου αναπλήρωσης του ελλείποντος οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών συντελείται από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ επί τη βάση απλώς και μόνο της διαδικαστικής πτυχής των ουσιαστικών δικαιωμάτων, ήτοι με επίκληση αποκλειστικά και μόνο της διάταξης του άρθρου 47 ΧΘΔ που κατοχυρώνει το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και όχι σε συνδυασμό με κάποια άλλη διάταξη του ΧΘΔ⁴².

Εκτός από την αξιοποίηση εργαλείων ενωσιακής προέλευσης για την κάμψη της απαγόρευσης ανάπτυξης οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών, είτε μέσω των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης είτε μέσω διατάξεων του ΧΘΔ, η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ⁴³ αναζητά εμφανώς ταυτόσημο αποτέλεσμα με τη συνδρομή του εθνικού νομοθέτη. Έτσι, δεν αποκλείει τη δυνατότητα επίκλησης διάταξης Οδηγίας από ιδιώτη έναντι άλλου ιδιώτη βάσει του εσωτερικού δικαίου, στην περίπτωση δηλαδή που το κράτος μέλος έχει προβλέψει στην εθνική νομοθεσία ότι, μετά την παρέλευση της προθεσμίας μεταφοράς, οι σαφείς, ακριβείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις Οδηγίας μη μεταφερθείσας ή πλημμελώς μεταφερθείσας στο εσωτερικό δίκαιο εντάσσονται στην εσωτερική έννομη τάξη. Σε μια τέτοια περίπτωση, η κατά τα ανωτέρω υποχρέωση των ιδιωτών επιβάλλεται όχι βάσει του δικαίου της Ένωσης, αλλά βάσει του εθνικού δικαίου⁴⁴. Η στροφή του ΔΕΕ προς το εθνικό δίκαιο προκειμένου να σχετικοποιηθεί η έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών φαίνεται να παραβλέπει τη σαφή διάκριση ως προς την επικλησιμότητα μεταξύ ιδιωτών ανάμεσα σε Κανονισμό και Οδηγία, επιτρέποντας την εξομοίωσή τους δυνάμει εθνικής νομοθετικής πρόβλεψης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ασφάλεια δικαίου, την ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου⁴⁵ και κυρίως την προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών οι οποίοι θα εναπόκεινται στον εκάστοτε εθνικό νομοθέτη για την ενεργοποίηση του άμεσου αποτελέσματος.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η παλαιόθεν παρότρυνση ορισμένων Γεν. Εισαγγελέων του ΔΕΕ προς επανεξέταση και αναθεώρηση της απόλυτης απαγόρευσης ανάπτυξης οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών⁴⁶ καθίσταται εκ νέου επίκαιρη, ενώ εμπλουτίζεται και ισχυροποιείται με επιχειρήματα αντλούμενα από την εν τοις πράγμασι μεγάλη σχετικοποίησή της. Έτσι, πλάι στα επιχειρήματα περί ισότητας των όρων ανταγωνισμού, απαγόρευσης των διακρίσεων και ενίσχυσης της πρακτικής αποτελεσματικότητας (*effet utile*) του ενωσιακού

⁴⁰. Επί παραδείγματι, άρθρα 21, 31 παρ. 2, 47, 50 ΧΘΔ. Βλ. R. KRAUSE, Horizontal effect of EU Charter of fundamental rights: Bauer and Willmeroth, MPG, Common Market Law Review, 58/2021, σ. 1189, S. WITSCHEN, Which labour rights are fundamental rights? Horizontal direct effect of the Charter of fundamental rights of the EU, International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations, 2/2023, σ. 221, L. CECCHETTI, Something new under the sun: The direct effect of directives plus Article 47 Charter in horizontal situations in the K.L. judgement, BlogDUE, 1/2024, σ. 10.

⁴¹. ΔΕΕ C-537/16, *Garlsson Real Estate κ.λπ.*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:193, ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, 17.04.2018, ECLI:EU:C:2018:257, ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-569/16 και C-570/16, *Bauer και Broßon*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:871, ΔΕΕ C-684/16, *Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:874, ΔΕΕ C-556/17, *Torubarov*, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:626.

⁴². ΔΕΕ C-715/20, *K.L.*, 20.02.2024, ECLI:EU:C:2024:139. Βλ. Ε.-Ρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών: μια αρχή με συρρικνούμενη εμβέλεια, ΕΕΕυρΔ, 1/2025, σ. 25.

⁴³. ΔΕΕ C-261/20 *Thelen Technopark*, 18.01.2022, ECLI:EU:C:2022:33, σκ. 33, ΔΕΕ C-715/20, *K.L.*, 20.02.2024, ECLI:EU:C:2024:139, σκ. 74, ΔΕΕ C-316/22, *Gabel*, 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:301, σκ. 23.

⁴⁴. ΔΕΕ C-316/22, *Gabel*, 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:301, σκ. 23.

⁴⁵. Βλ. J. LINDEBOOM, Another episode on Horizontal Direct Effect of Directives, Or: Who Should Clean Up the Mess? Case C-316/22 *Gabel Industria Tessile* (April 30, 2024), EU Law Live, 30 April 2024.

⁴⁶. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Lenz, 09.02.1994, στην C-91/92, *Faccini Dori*, ECLI:EU:C:1994:45, σημ. 47 επ.

δικαίου, δικαιολογητικοί λόγοι της αποδοχής του οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών αντλούνται από την εξελικτική πορεία της νομολογίας σε παρεμφερή θέματα, κατά τρόπο ώστε να προτείνεται η αντιμετώπιση κάθε διάταξης Οδηγίας που φέρει τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά ως έχουσα οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα⁴⁷.

Ωστόσο, η αποδοχή της ως άνω επιχειρηματολογίας από το Δικαστήριο και η μεταστροφή της σχετικής νομολογίας, αν και όχι απίθανη, παρίσταται μεγαλεπήβολη ενόσω δεν αναθεωρείται το κείμενο της Συνθήκης αναφορικά με τα χαρακτηριστικά των πράξεων του παραγωγού δικαίου. Θα ήταν παράτολμο να προβεί το ΔΕΕ σε ρητή και απερίφραστη αποδοχή του οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών εν συνόλω και άνευ προϋποθέσεων, καθόσον μια τέτοια παραδοχή δεν θα ήταν άμοιρη ερμηνευτικών προβλημάτων και δυσχερειών. Επομένως, η κάμψη της απόλυτης έλλειψης οριζόντιου αποτελέσματος των Οδηγιών που συντελείται περιφερειακά λόγω αντανάκλαστικών επιρροών και οδηγεί σε «συρρικνούμενη εμβέλεια»⁴⁸ της αρχής, μολονότι περιπτώσιολογική, παραμένει σε τελική ανάλυση πιο εύστοχη και πιο ρεαλιστική.

V. Συμπεράσματα

Η νομολογιακή κατασκευή του άμεσου αποτελέσματος διατάξεων Οδηγιών διέρχεται σήμερα νέα φάση εξέλιξης εκπορευόμενη εν πολλοίς από την ακολουθούμενη τάση και σε άλλα πεδία της ενωσιακής πραγματικότητας τόσο θεσμικού όσο και ουσιαστικού χαρακτήρα. Βασικό γνώρισμα της τρέχουσας εξέλιξης της δογματικής του άμεσου αποτελέσματος αποτελεί η διευρυμένη πρόσληψη, αφενός, των προϋποθέσεων ενεργοποίησής του, αφετέρου, των συνεπειών από την κατάφασή του, ωστόσο με διακυμάνσεις ως προς τα ακριβή όριά τους. Η ως άνω διασταλτική ερμηνεία⁴⁹ συνιστά επιθυμητή προσέγγιση στο μέτρο που ενισχύει τη νομική θέση και, κατά συνέπεια, την έννομη προστασία του θιγόμενου ιδιώτη, ενώ επιτρέπει την ώσμωση του εθνικού με το ενωσιακό δίκαιο ως προς την επίκληση και εφαρμογή τους κατά αποτελεσματικό και αλληλένδετο τρόπο.

Παρά την εκτενή ενασχόληση με το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών τόσο εκ μέρους της νομολογίας όσο και εκ μέρους της θεωρίας με αποτέλεσμα πολλά επιμέρους ζητήματα να θεωρούνται λυμένα, δεν ελλείπουν αντιτιθέμενες προσεγγίσεις που υπομονεύουν τη διαμόρφωση ενιαίας αντιμετώπισης ως προς την έννοια και τη συνδρομή των προϋποθέσεων ενεργοποίησης του άμεσου αποτελέσματος. Έτσι, πέρα από την απόκλιση ως προς τη δυνατότητα συγκεκριμένης διάταξης να αναπτύξει άμεσο αποτέλεσμα, διχογνωμίες ανακύπτουν ακόμη και με δεδομένο το άμεσο αποτέλεσμα Οδηγίας ως προς την ακριβή έκταση των συνεπειών της εν λόγω διαπίστωσης απέναντι στο εθνικό δίκαιο και κατ' επέκταση ως προς τη στάση του εθνικού δικαστή.

Υπό αυτές τις συνθήκες, καίριος αναδεικνύεται ο ρόλος του δικαστή, του κατ' εξοχήν εφαρμοστή και ερμηνευτή του δικαίου, ενώπιον του οποίου ανακύπτουν τα σχετικά ζητήματα. Η διαπίστωση αυτή ισχύει τόσο για τον δικαστή της Ένωσης ως εμπνευστή και θεμελιωτή της κατασκευής περί άμεσου αποτελέσματος διατάξεων των Οδηγιών όσο και για τον εθνικό δικαστή⁵⁰, ο οποίος, μέσω του μηχανισμού υποβολής προδικαστικού ερωτήματος, είναι σε θέση να αναδείξει τα σημεία τριβής και προβληματισμού και να αφουγκραστεί την εξελικτική πορεία του ζητήματος.

---

⁴⁷. Βλ. Μ. BOBEK, ό.π., σ. 218.

⁴⁸. Βλ. Ε.-Ρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 13.

⁴⁹. Βλ. Μ. BONELLI, Growing pains: Direct effect, primacy and fundamental rights after Lin, Common Market Law Review, 61/2024, σ. 1075.

⁵⁰. Βλ. Μ. LELOUP / L.D. SPIEKER, Rethinking primacy's effects: On creating, avoiding and filling legal vacuums in the national legal system, Common Market Law Review, 61/2024, σ. 936.